

INSONLARNING XARAKTER XUSUSIYATLARI VA ULARNING O'ZIGA XOS TASNIFI

Xodjiyeva Lobar Axmedjonovna

Xiva tuman 19-son maktab amaliyotchi psixologi

Jumaniyazova Barnoxon Aminboyevna

Xiva tuman 6-son maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada insonlarning hXarakter xususiyati va ularning tasnifi haqida haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'z: Shaxs, jamiat, ijtimoiylashuv, xarakter, xislat, xususiyat, individual, individuallik, harakat.

Ijtimoiy turmushda hayot va faoliyat ko'rsatayotgan shaxs o'zining individual psixologik xususiyatlari bilan boshqa insonlardan ajralib turadi va bu farqlar uning xarakter xislatlarida o'z ifodasini topadi. Xarakter tushunchasi yunoncha so'z bo'lib, "xarakter" bosilgan taqma yoki qiyofa, xislat degan ma'noni anglatadi, lekin u psixologiyada torroq mazmunda qo'llaniladi. Xuddi shu boisdan insonning barcha individual xususiyatlarini xarakter xislati tarkibiga kiritib bo'lmaydi, chunki, aqlning tiyrakligi, topqirligi, xotiraning barqarorligi, ko'rishning o'tkirligi idrokning tanlovchanligi singari individual psixologik xususiyatlar bunga yorqin misoldir.

Psixologiya fanida xarakterga turlicha ta'rif berilishiga qaramay, uning asosiy belgilari ta'kidlanishi bilan bir-biriga moshiyati bilan muvofiq tushadi. Masalan, shaxs xulqining tipik usullari bilan bog'liq, faoliyat, muammolari va munosabatda namoyon bo'luvchi, mujassamlanuvchi, uning barqaror individual xususiyatlari majmuasi xarakter deyiladi. Shaxsning tabiatga, jamiyatga, o'ziga, ashyolarga (narsalarga) nisbatan munosabatlari asosiy va mushim belgisi bo'lib shisoblanadi. Odatda shaxsning

munosabatlari xarakter hislatlarining individual o'ziga xos xususiyatlarini ikki xil yo'sinda aniqlash imkoniyatiga ega.

Xarakter xislatlari shaxsni muayyan faoliyatga chiqishi mumkin. Ma'lumki, xarakterning aksariyat xislatlari shaxsning xatti-harakatlari muvaffaqiyatini belgilovchi turtki va faol mayllar bo'lib shisoblanadi. Odatda shaxslar o'zaro o'xshash sharoitlarda bir xil motivlar va munosabatlarga asoslanib, aniq maqsadga intilib, maqsadga erishishga mutanosib harakat usullariga nisbatan moyillikni namoyon etadilar. Moyilliklar negizida xarakter xislatlarining undovchanlik kuchi vujudga keladi va uning ta'siri tufayli inson tabiiy sharoitga zid, maqsadga nomuvofiq harakat usullaridan foydalanadi.

Shaxs ba'zida o'z xarakter xislatidan afsuslanadi, lekin boshqacha harakatni amalga oshirishni uddasidan chiqmaydi. Xorijiy psixologlarning tasdiqlashicha, ayrim insonlar faoliyatida muvaffaqiyatsizlikdan xavsirashga qaraganda, ular o'z yutuqlarini yuksakroq qadrlaydilar va yuqori basholaydilar. Muvaffaqiyatsizlik ular uchun shalokatli shodisa emas, shuning uchun "tavakkalchilik"ka qo'l urishida davom etaveradilar. Boshqa toifadagi odamlar muvaffaqiyatsizlikdan cho'chiydilar, o'ta eshtiyotkor bo'ladilar, qiyinchilikdan yuz o'giradi, yengil ishga qo'l urishni lozim topadilar.

Maqsadga nomuvofiq, lekin shaxs uchun o'ziga xos harakat usullarini tanlashga moyillik kuchli irodaviy zo'r berish sharoitlarida, jiddiylik (zo'riqish) vaziyatlarida yorqin aks etadi. Inson uchun o'ziga xos harakat usuli favquloddagi sharoitda maqsadga muvofiq kelsa, u holda o'z xislatiga nomuvofiq, bir xil yo'sindagi usullaridan foydalanishga qaraganda ko'p kuch-quvvat, qat'iylik, ishchanlik namoyish qilinishni ma'qul topadi. Mabodo xarakter xislatlari talabiga (ob'ektiv) sharoit talabiga qarshi harakat qilishga undasa, uning xislatlari o'ziga xalaqit va pand beradi. Xarakter xislatlari sharoit vaziyat talablariga muvofiq tushsa, u holda bunda shaxs ijobiy faoliyat ko'rsatadi, butun kuch-quvvatini jamlab harakat qilishga imkon tuqiladi.

Shunday qilib, xarakter xislatlari shaxsni muayyan yo'sinda intilishiga, ba'zida sharoitga zid harakat qilishga undash bilan birga, ular murakkab vaziyatlarda yorqin ro'yobga chiqadalar. Shaqqoniylik, dadillik, tog'rilik shaxsni noxush kechinmalarga olib

kelishiga qaramay, unidavralarda shaqiqatni tik aytishga undaydi, sobitqadamlilikni shakllantirishga xizmat qiladi. Xarakter xislatlari kelib chiqishining mushim fiziologik sharoitlaridan biri-xarakter xususiyatlarining fiziologik shamda psixologik jihatdan ifodalanishi o'rtasidagi o'xshashlik bo'yicha taxminiy xulosa chiqarishdir. Ma'lumki, I.P.Pavlov ilmiy maktabi materiallarida e'tirof etilishicha, laboratoriya sharoitida ovqatlanish orqali, shuningdek, teriga elektr toki bilan ta'sir qilish tufayli mustashkamlashda aynan bir shayvonda bir xil shartli qo'zqovchiga javoban ikki xil dinamik stereotiplar shosil bo'lishi mumkin. Harakat stereotiplar va so'lak ajratishdan iborat ijobiy va tomozlanish shartli reaksiyalari bilan javob qaytaradi. Teriga elektr toki bilan ta'sir qilish sharoitida esa qo'zqovchilarning o'ziga mudofaa harakatlari stereotiplari reaksiyasi bilan javob beradi. Bu shodisalar negizida yotgan fiziologik mexanizm ko'chirish mexanizmi deyiladi. Ko'chirish mexanizmining moshiyati shuki, sharoitda bog'liq tarzda markaziy nerv tizimsida shar xil funksional holat paydo bo'ladi, chunonchi, ovqatlanishda ovqatlanishning markazlarida kuchli qo'zqalish yuzaga keladi va bunday ovqatlanish bilan bog'liq daminanta tuqiladi. Teriga elektr toki bilan ta'sir qilishda mudofaa bilan bog'liq harakat markazlari kuchli qo'zqalishi tufayli mushofaza mudofa dominantasi vujudga keladi.

Funksional holatlar shosil bo'lishining tashqi omillariga asoslanib; sharakter xislatlari shakllantirishning fiziologik sharoitlaridan biri-ko'chish mexanizmi asosida dinamik stereotiplarning vujudga kelishidir.

Xarakter xislatlarining dinamik stereotiplarga bog'liq nerv tizimsining shartli reflektor funksional holati shaxsning sharoitga nisbatan turlicha munosabatiga bog'liqdir. Masalan, tajribaga nisbatan tekshiriluvchi munosabati o'zgartirilsa, unda nerv jarayonlarining qo'zqoluvchanligi, harakatchanligi, to'xtalishi kuchayadi, demak nerv tizimsining funksional holati o'zgaradi. Shunday qilib, xarakter xislatlarining asosi ko'chishi mexanizmi insonlarda shayvonlarnikidan keskin tafovutlanadi, chunki unda ikkinchi signal tizimsi nishoyatda mushim ahamiyat kasb etadi.

Xarakter xislatlarining namoyon bo'lishi bilan nerv tizimsi qiyoslansa, u holda birinchisining ro'yobga chiqishi o'zgacha fiziologik sharoitga asoslanishi ko'rish mumkin.

Sobiq sovet psixologiyasida ta'kidlanishicha, nerv tizimsi umumiy tipining xususiyatlari psixologik jihatdan zid harakat usullariga mos tushadi. B.M.Teplov, V.S.Merlin, Ye.A.Klimovlarning tadqiqotlarida, o'qish, sport va mehnat faoliyatlarida harakat usullarining individual farqlari aniqlangan. Xuddi shu bois xarakter xislatlari paydo bo'lishning o'zgacha fiziologik sharoiti nerv tizimsi umumiy tipining xususiyatlari shisoblanadi. Ma'lumki, nerv tizimsining umumiy tipi-bu temperamentning fiziologik asosi shamdir. Shuning uchun temperament tipi xarakterning individual o'ziga xos xislatlarining ro'yobga chiqishidagi mushim psixologik sharoitlardan biri bo'lib shisoblanadi. I.P.Pavlov tajribasining ko'rsatishicha, muayyan tizimda tashqi ta'sir shukm surganda nerv tizimsi umumiy tipining xususiyatlariga taalluqli dinamik stereotipning shakllanishiga qulaylik vujudga keltirishi yoki, aksincha, xalaqit berishi mumkin.

Shaxsning xarakteri tuzilishi turli xususiyatlarning tasodifiy yiqindisidan iborat emas, balki o'zaro birqbiriga bog'liq, shatto tobe yaxlit tizimdan tarkib topadi. Xarakter xislatlarining muayyan qismida xabardor bo'lishlik notanishlarni tashxis qilish imkoniyatini yaratadi. Misol uchun, shaxsning shushratparastligi ma'lum bo'lsa, uning dili (ko'ngli) qoraligi yuzasidan taxmin qilish mumkin yoki inson kamtar, mo'min, yuvosh xususiyatli bo'lsa, albatta u ko'ngilchan ekanligi ko'nglimizga keladi.

Odatda psixik xususiyatlarning o'zaro bog'liq tizimi simptomokomplekslar (omillar) deyiladi. "Simptom" yunoncha symptoma belgi, mos tushish, "kompleks" latincha, aloqa, majmua degan ma'no anglatadi. Misol uchun, qarama-qarshi simptomokomplekslar shaqida muloshaza yuritilsa, u holda insonlarda bu tizim o'ziga ishonish, o'zidan maqrurlanish, maqtanchoqlik, o'zbirarmonlik, urishqoqlik, keksayishi kabilar birikmasida yuzaga keladi.

Boshqa toifadagi shaxslar o'zlarining kamtarinligi, ko'ngilchanligi, iltifotliligi, dilkashligi, shaqqoniyligi bilan ajralib turadilar. Voqelikka shaxsning bir xil munosabati xarakter xislatlarining o'zaro bir-biriga bog'liqligini bildiradi.

Shaxsning munosabatlarini aks ettiruvchi xarakter xislatlarining to'rtta tizimga ajratish qonuniy holatga aylangan:

1. Jamoaga (gurushga) va ba'zi bir insonlarga nisbatan munosabatni ifodalovchi xususiyatlar: yaxshilik, meshribonlik, talabchanlik, takaburlik va boshqalar.
2. Mehnatga nisbatan munosabatlarni mujassamlashtiruvchi xususiyatlar: mehnatsevarlik, dangasalik, vijdonlilik, ma'suliyatlilik, mas'uliyatsizlik kabilar.
3. Narsalarga nisbatan munosabatni aks ettiruvchi xususiyatlar⁶ ozodlik, ifloslik, ayash, ayamalik va hokazo.
4. Shaxsning o'ziga nisbatan munosabatlarini ifodalovchi xislatlar: izzat-nafslilik, shushratparastlik, maqrurlik, takobirlik, dimoqdorlik, kamtarinlik, samimiylik va boshqalar.

Shartli ravishda qabul qilingan "shaxs va atrof-mushitdagi insonlar" simptomokompleksi o'z tarkibiga nafaqat boshqa shaxslarga nisbatan munosabatlarni, balki o'ziga qaratilgan munosabatlarni mujassamlashtiruvchi xislatlar sham kiradi, chunki, o'ziga ishonch, o'z birarmonlik, o'ziga bino qo'yish, maqtanchoqlik yoki aksincha xususiyatlar shular jumlasidandir. Shunday qilib, "shaxs va atrof-mushitdagi insonlar" degan shartli nom berilgan xislatlar tizimi o'zga kishilarga, jamoa (gurush) a'zolariga va o'ziga nisbatan munosabatlarni ifodalovchi xususiyatlarni irlashtiradi. Turlicha munosabatlar o'zaro bir-biriga boqlangan tarzda muayyan tizimni tashkil qiladi, natijada "men-Biz" munosabati o'zaro o'rin almashtirib turadi, ya'ni o'ziga qaratilgan munosabat guruhshiy xususiyat kasb etadi. Shuning uchun shaxsning turlicha munosabatlari o'zaro bog'liqligi uning xarakteri tuzilishi xususiyatlari bilan uyqunlashib ketadi. Umumiy va xususiy munosabatlar xarakter xislatlari bilan birlashgan holda muayyan ahamiyat kasb etadi. Xuddi shu boisdan insonning xarakteri nisbatan butun, yaxlit xususiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Sh.M.Mirziyoyevning 2024-yilning 5-fevral kunidagi yig'ilishdagi ma'ruzasi .
2. Ğ.B.Shoumarov tahriri ostida Oila psixologiyasi „Sharq" nashriyoti" Toshkent-2013-yil.

3. Umumiy psixologiya. T.: O'qituvchi, 1992. – 512 s.
4. Nemov R.S. Psixologiya Kn. M.: Prosveshenie – 1994. – 576 s.
5. G`oziev E. Psixologiya. T.: O'qituvchi, 1994 – 300 b.
6. Klimov E.A. Osnovi psixologii. Ucheb. M.: YuNITI, 1997. – 295 s.
7. M. Maxsudova. Umumiy psixologiya. (ma'ruzalar matni) Namangan